

VÁRKUTI-WEIBEL JÁNOS

Liliom vagy pálmaág?

Milyen Szent Gellért tanítványa, Árpád-házi Imre herceg?

„Gerle búgja:
Meg-ööööl-ték
Szent-Iim-rét!”

(Saját dunántúli és
partiumi gyűjtés)

A gyerekekkel hallott mondókát – nagyanyám magyarázatát – felnőtt fejjel sokáig feledtem. Szerencsés kegyelmi véletlenek egybeesése idézte föl újra: Boldog Gizella királyné ereklyéinek Veszprémben kerülése körüli munkálkodásom közben olvastam Árpás Károly *Hajtóvadászata* (Szeged, 1994, Agapé) című regényét. A szépírói elképzelés a korabeli történelem tanulmányozására készített; ebbéli kutatásaim összegzését kívánom közreadni.

Köztudomású: Imre herceget 1083-ban szentté avatták. A szentté avatás indoklása azonban homályos, alig tudunk meg valamit Szent Imre életéről és haláláról. A legendája ugyanis későbbi: ebben a szűzi tisztasága került előtérbe – így lesz jele, jelképe a lilium. Nem kívánok a legenda koncepciózusságának kérdésébe belebocsátkozni, viszont figyelemre méltónak tartom, hogy a kanonizáció *István*nal és *Gellért*tel együtt, pontosabban István és Gellért fölemelése után történt! Mi köthette össze őket? A szent ifjú miséjének szövegében a „hitvalló” jelző szerepel, akár csak Istvánéban vagy Gellértéban, Gellértnél felsőfokban mint vértanú. Jól tudjuk, a liturgia szövege korábbi hagyományokat őrizhetett meg, mint a későbbi legenda – hogyan értelmezzük ezt a jelzőt?

Miért lehetett szent Imréből? Hogyan fér össze a hitvalló minősítés a liliummal? Ebben az időben csupán a szűzi tisztaságért nem avattak senkit sem szentté – lásd KRISTÓ 1975/1983., illetve GORSKI 1969. adatait! A világiak számára a szűz Imre életében sem, de talán László király korában sem lehetett példa; megkockáztatjuk, a világi herceg a klerikusoknak sem az. Emellett a trón, a dinasztia, az ország, sőt az egy-

ház szempontjából Imre hercegnek, az egyetlen fiúörökösnek nem lett volna szabad szűznek lennie, pontosabban gyermektelennek maradnia – a föltételezett következmények miatt. A korabeli „gyakorlatban” a világi uralkodó szerzetesi hajlandósága élete végén jelentkezhetett, mintegy a biztonságos hatalomváltást megkönnyítendő: pl. II. Szent Henrik német-római császár vagy Simeon bolgár cár élete. Nem állítom, hogy csak a racionalitást kell az eseményeken számon kérni, de éppen ez a korszak, István kora az, amelyben egy ország, egy nép vagy az egyház életében jelentős szerepet kap a tudatosan munkálkodó államférfi, olyan, aki például éppen Szent István Intelmeiben is megrajzolódik.

Sajnos a források nem segítenek. A szentté avatási eljárás jegyzőkönyvei és egyéb írásos anyagai – amelyekre történik utalás – hiányoznak. Magyarországi példányai megsemmisülhettek, s ráadásul hírünk sincs arról, hogy amíg megvoltak, addig hol voltak. A szentszéki másolatról nem tudunk, s nem is tartjuk valószínűnek a meglétét, bár teljességgel kizárni ezt a lehetőséget nem lehet. Ezért a tárgyyszerű és bizonyító erejű dokumentáció helyett szórt adatokra támaszkodhatunk csupán.

VII. Szent Gergely pápa szavai szerint az 1083-as nagybőjti zsinaton az életrajzot nem olvashatták föl (GYÖRFFY, 1977. 388. p.), viszont ugyanebben az évben egy levelet adott ki, amelyben nem személyre szólóan, hanem általánosságban engedélyezte, hogy „emeljék fel azok testét, akik Pannóniában a hit magvát elvetették, s az országot prédikálással vagy intézkedéssel Istenhez térítették.” (GYÖRFFY, 1977. 389. p.) „Mivel VII. Gergely kanonizációs levele nem személyre szólt, hanem általánosságban a magyarországi térítés *mártírjait és hitvallóit* (kiemelés tőlem – V.-W. J.) illette, további szentté avatások lehetősége rejlett benne.” (GYÖRFFY, 1977. 392. p.)

A szentség egyik ismérve a szent élet. Fussuk át címszavakban, hogy ez a követelmény hogyan teljesül Imre herceg esetében. Kiválasztottságát már a születés és a családi származás is mutatja: nagybátyja, II. Henrik, szent; anyja, Gizella, boldog; anyja nevelője, Wolfgang, szent; apja, István, szent; apja keresztelője, Adalbert, szent. Nevelője, Gellért szent;

az általa kijelölt (csók) Mórt is szentté avatták. Sőt nevének jelentésébe az archaikus „élet”, „gabonaszem” jelentés is belefoglalódik.

Imre másodszülött volt Ottó mellett, ezért az alaposabb lelki-szellemi neveltetés, amely kellően fölkészíthette későbbi tevékenységére. Alig felnőttként válik politikai szereplővé: tetteit a visszafogottság, a megértés, a felebaráti szeretet, az érzékenység és a türelem jellemezte – az Intelmek és a legenda adatai szerint. A feltételezett egyházszerzői munkája: a bihari püspökség létrehozása (GYÖRFFY, 1977. 327. p., 375. p.). Világi, közéleti működését általában három tárgykörhöz kapcsolják: házasságához, testőrparancsnoki-trónörökösi funkciójához és az 1030-as hadjáráshoz – itt katonai és államférfiúi tulajdonságait mutatta-mutathatta meg. (KRISTÓ 1975/1983. 365–366. p.; SZEGFÜ 1982.).

A szentség másik ismérve a szentséghez kapcsolódó halál. Erről a források keveset mondanak. A Hildesheimi Évkönyv szerint vadászaton, vadkantól szerzett sebeibe halt bele. A Lengyel–Magyar Krónika szerint: sértetlen/érintetlen – inviolata – felesége is követte a 8 napos gyengélkedésébe, bágyadozásába belehaló herceget. E „gyengélkedésről” Petrus Ransanus is tudósít. Ami azonban zavarba ejtő: a magyar krónikák – kivétel nélkül – nem közlik a halál okát és körülményeit. S nem tud erről a legendaíró sem. Egyéb bizonyítékunk nincs. Vajon miért ez a nagy hallgatás?

Bizonyosak vagyunk abban, Imre herceg nem természetes halállal halt meg! Fivérének, Ottónak a haláláról nem értesítenek az egyébként István Magyarországra figyelő német források (a király a császár sógora, a gyermek a császár unokaöccse!) – Imrééről igen, viszont adataikat nem lehet ellenőrizni. A lengyel forrás is bizonytalan. A magyar krónikáink etikai alapon manipuláltak, még ha jó céllal is történt ez a manipulálás. (Ennek okáról lásd Kristó Gyula vonatkozó írásait bibliográfiájában.) Az ún. „ős-geszta” nem maradt fenn. Mivel a koronát a Vazul-ág vitte tovább, ezért nemcsak az istváni döntést kellett elmismásolni, hanem az esetleges vazuli lépéseket is – Vazult nem avatták szentté, Istvánt igen! S a legendakép is nyilvánvalóan későbbi. Hogyan tekintsük az esetleges mártírhalál lehetőségét?

Igen fontos jelnek tekintjük, hogy Imrét nemcsak a mártírságra vágyó (Adalbert-epizód) Gellért nevelte, hanem szentté is a mártír marosvári–csanádi püspökkel együtt avatták. I. Szent László királynak Imre nem lehetett trónörökösként „elégséges” példa – lásd GORSKI 1969. és KRISTÓ 1975/1983. kritériumait. A nem természetes halál nem igazolható vadászbalesetként, legfőképpen azért nem, mert csak egy tanúvallomásra támaszkodik, és az is inkább szimbolikusnak tűnik. Feltehetően figyelembe veendő a miniátor „vallomása”: Imre temetése, Vazul megvakítása és a Vazul-fiak menekülése között oksági összefüggés kell hogy legyen – BERKOVITS 1953., SZEGFÜ 1974., 1982. A krónikák és a krónikások hallgatását magyarázza a tudatos szerkesztés, a dinasztia őséneke, Vazulnak – vagy körének – nem lehetett köze a szent király örökösének halálához. Logikus kímélet tehát.

Ismét fölteszük a kérdést: miért pont Istvánnal és Gellérttel együtt avattatta László Imrét szentté? A *hitvalló* jelző archaikus, liturgikus jelzője nemcsak a köztudottan mártír Gellértével azonos, hanem „visszamegy” az első István vértanú idejéhez is. A hit megvallása esetenként felsőfokban, a vértanúságban a nem-keresztény, pogány evilág helyett a keresztény túlvilág tudatos választását is jelentette a halál vállalásával. Imre halálával kapcsolatban föltehetjük a kérdést: cui bono, cui prodest?

Lehet-e köze hozzá Konrád és/vagy III. Henrik német-római császárnak? Konrád európai vonatkozású nagy hatalmi tervei vagy az ún. bajor örökség körüli bonyodalmak föltételeznék az esetleges kapcsolatot. Ráadásul a III. Henrikhez közelálló pápák hallgatása vagy ténykedése is kellően indokolt magyarázat lehetne. Viszont a tény nem igazolható pusztán a hallgatással, mert a VII. Szent Gergellyel induló investitúra-konfliktusban egyszer sem használták föl a pápai értesüléseket példaként a német törekvések megbélyegzésére.

Lehet-e köze hozzá a Vazul-ágnak? Az adatok itt is hiányosak. Nem tudjuk, hogy István mit tekintett „ifjúkori könnyelműségnek és meg gondolatlanságnak”, de azt igen, hogy még Imre életében (!) záratta Nyitra várába a nevében is merész törekvést hordozó herceget. A Vazul név nemcsak Nagy Szent Bazilioszhoz kapcsolódik, hanem a görög

bazileusz „király, hadvezér” szóhoz is – s akkor a Vászoly lehetséges jelentéseit nem is hoztuk föl. Nem lehet véletlen a Vazul-ellenes megtorlás jellege sem. Ám bizonyosságot itt sem találunk.

Lehet-e köze hozzá a pogány magyarságnak? Tudjuk, a térítés nem volt zökkenőmentes, hiszen nemcsak a 997-es, hanem mind az 1046-os, mind az 1060-as népmozgalmakról hírt adó forrásokból értesülünk arról, hogy a pogányság nemcsak a köznép, de az előkelők körében is kedvelt volt. Erre engednek következtetni István és László törvénykönyvei is, lásd a vonatkozó cikkelyeket.

Azt se felejtjük el – nagyon érdekes párhuzam –, hogy már a kereszténységet választó István elsőszülöttségi jogon történő uralkodóvá emelése ellen is föllépett egy pogány ideológiával operáló személy (Koppány – nevében ott rejtőzik a kaban „disznó” jelentés), s nem sok híja volt annak, hogy Szent Adalbert keresztfia, nevéhez méltón, ifjúsága virágában, szűzen elnyerje a mártíromság koronáját.

E párhuzamhoz illeszkedik az a figyelemreméltó értelmezés is, amely a halált merénylettel magyarázza. Szegfű László idézett tanulmányaiban összeköti a Vazul-szálat a besenyő pogány Thonuzoba vezér alakjával, az ő élve történő eltemetetésével fejezi be Anonymus A magyarok cselekedeteit. Így a német forrás vadkanja – aper – jelképes név lehet. A totemisztikus és szimbolikus névadás a kaban „disznó”, a magló „süldő disznó”, a tacun „mag”, a thonuz „vaddisznó”, az aba „családfő, nemzetségfő”) és a nyilvánvalóan torzított krónikasövegek rekonstrukciós kísérletével támasztja alá hipotézisét. Eszerint Vazul egyik asszonya Thonuzoba családjához tartozott volna, s ezt a családi kapcsolatot kívánta a trónra a levírátus jogán pályázó herceg az uralkodó családjá ellenében fölhasználni. Nincs kizárva, hogy ez(eke)t a merénylete(ke)t akár külpolitikai értelemben is egyeztették Kelettel vagy Nyugattal, ám bizonyos, hogy a magyarországi pogányság aktív közreműködésével hajtották végre. Csak így magyarázhatók logikus uralkodói válaszoknak István cselekedetei: Vazul alkalmatlanná tétele az idoneitás elvén kiválasztott Péterrel szemben, az udvar „megszűrése”, a Vazul-fiak száműzése, az új trónörökös állami funkciókkal való megerősítése és Thonuzoba, a vadkan elleni megtorlás. A kiváltó ok el-

süllyedhetett a krónikák pragmatikus hallgatásában, de a közvetett tények hálója fölemelheti ezt.

Ha I. Szent László következetes egyház- és államszervezői munkásságát tekintjük, akkor föl kell tételeznünk: István és Gellért fölemelteése csak úgy lehet logikus, ha példaadói törekvését Imrével koronázza meg. Imre életével is, halálával is jelképezheti Nyugat-Európa és a római katolikus kereszténység életben és halálban fölmutatható egységét. Véleményünk szerint Árpád-házi Szent Imre nemcsak életszentségével érdemelte ki fölmagasztalását – s különösen nemcsak (nem egyedül) szüzi tisztaságával –, hanem példamutató halálával is. A források szövege szerint türelemmel, megadással, krisztusian viselte el sorsát, a föltételezett merénylet fájdalmait és a halált, ezért a lilium mellé megilletné őt *a mártíromság pálmaúga is*.

Bár a vértanúságára nem áll rendelkezésünkre közvetlen bizonyíték – ez érthető és magyarázható az Árpád-ház iránti kímélettel –, de a történelmi adatok közvetlenül arra engednek következtetni, hogy a Géza–István–Imre névvel jegyzett politikai vonal (nyugati kereszténység, nyugati típusú állam és társadalom) érvényesülését az ezzel szemben álló politikai, ideológiai erők (vallási, dinasztiai, társadalmi stb.) fizikailag, erőszakkal is meg akarták gátolni. Erre enged következtetni az István elleni merénylet és hozzá kapcsolódva Imre hirtelen halála. Nézetünk szerint a mártírhalálra bizonyíték Szent István erőszakosnak tűnő döntése a trónutódlásban (jogi értelemben – szeniorátus és primogenitás helyett az idoneitás – és személyében egyaránt) arra mutat, hogy a hitvalló kifejezés mögött a mártír jelentést is föltételezzük. Szent Imre vértanúsága nélkül Szent István cselekedeteit sem érthetjük meg.

Ez a mártíromság csak látszólag föltételezett! Ha a „nemleges” adatokat rendezzük, akkor nyilvánvalóvá válik, miért avathatták „hitvallóként” szentté azt az Imre herceget, aki összekötő lehetett az államalapító, egyházszerző és hitvalló István király és az egyházszerző, hitvédő és mártír Gellért csanádi püspök között! S akarva-nem akarva, a szentté avató, később szentté avatott I. László király Magyarországa között is.

Szent Imrének emberi joga, hogy igazsága kiderüljön – és ez nekünk is emberi kötelességünk. Az „igazság szabaddá tesz titeket” fogalmazza meg Jézus (János 8, 32.) – bennünket pedig, hasonlóan a hitbélihez, megtisztíthat és fölemelhet a történelmi igazság is. Kérem a hallgatóságot, a történészeket, az egyháziakat és a világiakat egyaránt, hogy kezdeményezzük Szent Imre szentségének „átminősítését”, azaz mártíromságának elfogadtatását! A bajor kiadású Szentek élete gyűjteményben Szent Imre haláláról írják, hogy ennek körülményei tisztázatlanok: sind ungeklart. Kérdem, kik tisztázhatják, ha nem a magyar történészek?

Ha ez teljesülne, akkor a keresztény Európa új példákkal kapcsolódhatna össze. Nemcsak a magyar-bajor „szent család” (István–Gizella–Imre családi párhuzama) különlegességére gondolok itt, hanem a hitvalló és mártír Szent Imre életének és halálának példává magasodására! Új „vita/legenda” kelletik – s a szent új alakjának megismertetése.

Szentatyánk hitvallóként állította cserkészeink elé példaképnek 1995. november 5-én Rómában tartott beszédében. A hitvalló Szent Imre vértanú is. A vértanúság a krisztusi szeretet abszolút erőszakmentessége, amely életének odaadásáig terjed. A „minden hatalom birtokosa égen és földön” Krisztus és a minden hatalom birtokosa az akkori Magyarországon Imre herceg, az első magyar trónörökös inkább az erőszakosság áldozata akart lenni, semmint hogy maga erőszakos legyen! Mi így kapcsolódtunk a keresztény Európához már ezer éve, és úgy kapcsolódhatunk az egyesült, a megújuló keresztény Európához.

Felhasznált irodalom

- Berkovits Ilona: *A magyar feudális társadalom tükröződése a Képes Krónikában. Századok* 87., 1953., 72–107. p.
- Diós István (szerk.): *A szentek élete*. Bp., 1984.
- Gorski, Karol: *Le roi-saint: Un problème d'idéologie féodale*. Annales. Économies, Sociétés, Civilisations. 24e Année No 2., Mars–Avril 1969.
- Györfly György: *István király és műve*. Bp., 1977.
- Halmos Ferenc (szerk.): *Száz rejtély a magyar történelemből*. Bp., 1994. Különös tekintettel Kristó Gyula 26–27. p.; Szegfű László 28–29.; 30–31. p.

- Kristó Gyula szakirodalmi munkássága. In *Kelet és Nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére*. Szeged, 1995., 505–521. p.
- Kristó Gyula: Az Árpád-dinasztia szentjei és legendáik [1975]. In *Tanulmányok az Árpád-kor történetéből* Bp., 1983., 359–368. p.
- Szegfű László: *A Thonuzoba-monda (Interpretációs kísérlet Janus Pannonius két sorához)*. A Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei, 1974., 275–285. p.
- Szegfű László: *Megjegyzések Thonuzoba históriájához*. Századok, 1982/5., 1060–1078. p.
- Szentpétery, Emericus: *Scriptores rerum Hungaricarum*. I–II. Budapestini, 1937–1938.
- Tóth Sarolta: *Magyar és lengyel Imre-legendák*. Acta Historica Szeged XI., 1962., 3–57. p.